

ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН

©2022 ПАНОВА І. О., ЖЕВАГО О. К.

УДК 334 (477+55)
JEL Classification: F02; N45

Панова І. О., Жеваго О. К.

Історико-теоретичні аспекти дослідження формування зовнішньої політики Ісламської Республіки Іран

Метою статті є висвітлення історико-теоретичних аспектів дослідження формування зовнішньої політики Ісламської Республіки Іран. Зовнішня політика Ісламської республіки Іран на сучасному етапі будується на основі поєднання історично сформованих інтересів держави та ідеології ісламської революції – так званого «хомейнізму». Балансування прагматичного та революційного підходу закріплено в самій політичній системі країни та завдяки значній економічній, демографічній та військовій базі дозволяє Ірану посідати міцні позиції на міжнародній арені. Водночас першопочатковий курс на конфронтацію з низкою регіональних і глобальних акторів укупі з розвитком власної ядерної програми створює перепони для повноцінного функціонування Ірану на міжнародній арені. Геополітичне положення Ісламської Республіки є настільки ж вигідним, як досить складним. Знаходження на перехресті декількох світових регіонів і наближення до ключових енергетичних басейнів світу надає Тегерану широкі можливості для просування власного впливу та співпраці з сусідніми державами. Водночас Іран є оточеним зонами регіональної нестабільності та своїми суперниками чи конкурентами. Для протидії зовнішнім загрозам Тегеран розробив гнучку стратегію, що спирається на широке коло про-іранських недержавних організацій – так звана «Вісь спротиву» – та інструментарій асиметричних дій, які включають використання як методів жорсткої, так і м'якої сили. Наразі ступінь протистояння з регіональними супротивниками (Ізраїль та країни Перської затоки) та глобальним опонентом (США) набирає загрозливого масштабу. Однак для Ірану взагалі характерна періодична зміна циклів загострення напруження та розрядки у відносинах зі своїми супротивниками. При цьому прагматизм Тегерану має свій вияв у підтриманні відносин і діалогу зі своїми супротивниками задля досягнення певних цілей, незважаючи на конфронтаційний дискурс офіційних заяв. Окрім діяльності суто по периметру держави на Близькому Сході, Південному Кавказі, Центральній та Південній Азії, Іран у міру власних можливостей та режиму міжнародних санкцій налагоджує відносини з багатьма країнами світу, від членів Ради Безпеки ООН – РФ та КНР до країн Африки та Латинської Америки. Для просування свого дискурсу на міжнародній арені Тегеран використовує широку мережу культурно-релігійних, просвітницьких та благодійних організацій. Такий підхід дозволяє завойовувати прихильників та генерувати фінансові потоки задля регіональної діяльності ІРІ у всьому світі.

Ключові слова: економічні відносини, зовнішня політика, геополітичні проблеми, співробітництво.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2022-2-32-38>

Бібл.: 26.

Панова Ірина Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: iryna.panova@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1975-5644>

Жеваго Олександр Костянтинович – студент, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: zhevago.alex@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3927-903X>

UDC 334 (477+55)
JEL Classification: F02; N45

Panova I. O., Zhevago O. K. The Historical and Theoretical Aspects of the Study of the Formation of Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran

The article is aimed at highlighting the historical and theoretical aspects of the study of the formation of foreign policy of the Islamic Republic of Iran. The foreign policy of the Islamic Republic of Iran at the present stage is based on a combination of historically formed interests of the State and the ideology of the Islamic revolution – the so-called «Khomeinism». Balancing a pragmatic and a revolutionary approach is enshrined in the country's political system itself and, thanks to a significant economic, demographic and military base, allows Iran to hold a strong position in the international arena. At the same time, the initial course of confrontation with a number of regional and global actors, coupled with the development of the national nuclear program, creates obstacles for Iran's full functioning in the international arena. The geopolitical position of the Islamic Republic is as profitable as it is quite complicated. Being at the crossroads of several world regions and approaching the world's key energy basins provides Tehran with ample opportunities to advance its own influence and cooperation with neighboring countries. At the same time, Iran is surrounded by zones of regional instability and its rivals or competitors. To counter external threats, Tehran has developed a flexible strategy based on a wide range of pro-Iranian non-governmental organizations – the so-called «Axis of Resistance» – and an asymmetrical action instrumentarium, which include the use of both hard and soft power methods. Currently, the degree of confrontation with regional adversaries (Israel and the Gulf countries) and a global opponent (the United States) is gaining a threatening scale. However, Iran is generally characterized by a periodic change in the

cycles of aggravation of tension and détente in relations with its opponents. At the same time, Tehran's pragmatism has its manifestation in maintaining relations and dialogue with its opponents in order to achieve certain goals, despite the confrontational discourse of official statements. In addition to the activities strictly along the perimeter of the State (that includes the Middle East, South Caucasus, Central and South Asia), Iran, to the best of its own capabilities and the regime of international sanctions, establishes relations with many countries of the world, from members of the UN Security Council - Russian Federation and People's Republic of China to the countries of Africa and Latin America. To promote its discourse on the international stage, Tehran uses a wide network of cultural, religious, educational and charitable organizations. This approach allows to win supporters and generate financial flows for the regional activities of the IRI around the world.

Keywords: economic relations, foreign policy, geopolitical issues, cooperation.

Bibl.: 26.

Panova Iryna O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Tourism and Country Studies, V. N. Karazin Kharkiv National University (4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: iryna.panova@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1975-5644>

Zhevago Oleksandr K. – Student, V. N. Karazin Kharkiv National University (4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: zhevago.alex@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3927-903X>

Вступ. Проблематику місця і ролі Ісламської республіки Іран у міжнародних відносинах розглянуто широким колом як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників.

Необхідно виокремити працю Е. Узун «“The Axis of resistance”: the role of religion in Iranian Foreign Policy» [26], у якій автор провів фундаментальну роботу з аналізу зовнішньої політики ІРІ в період з 1979 р. до 2018 р. Ця праця є прикладом глибокого дослідження та систематизації усіх аспектів зовнішньополітичної парадигми Тегерану за останні 40 років, включаючи як ідеологічні основи зовнішньої політики Ісламської республіки, так і аналіз тих кроків, що були зроблені Іраном насамперед на регіональному рівні.

Важливим джерелом для дослідження стала стаття Н. Альдосарі «Foreign Policy from Khatami to Ahmadinejad There is One Foreign Policy in Iran, which is Khamenei's Foreign Policy» [6], у якій аналізуються особливості прийняття зовнішньополітичних рішень у Ісламській республіці. Автор зазначає наявність характерних для системи «веляят-е факіх» двох полюсів прийняття рішень: релігійного (великий лідер) та демократичного (президент), а також демонструє особливості взаємовідносин між двома точками влади під час президентства М. Хатамі (1997–2005) та М. Ахмадінежада (2005–2013).

Деякі праці дослідників з центру RAND є прикладом ґрунтовних аналітичних праць щодо аналізу іранської стратегії на Близькому Сході. У праці «The Iran Threat Network (ITN). Four Models of Iran's Nonstate Client Partnerships» [22] досліджено основні моделі про-іранських проксі-сил у регіоні та методи їх діяльності. Автори наголошують, що кожна з чотирьох моделей формування проксі відповідає за виконання власних функцій та задач у просуванні впливу Ісламської республіки. У праці «Iran's Military Interventions Patterns, Drivers, and Signposts» [22] проаналізовано причини, передумови, хід та результат іранських інтервенцій до Сирії (2011 – н.ч.) та Іраку (2014–2017), які вибиваються із загальної стратегії Ірану у регіоні. У аналітичній доповіді «Escalation with Iran Outcomes and Implications for U.S. Interests and Regional Stability» [25] ав-

тори розкривають сутність тих інструментів, які використовує Іран задля просування власного впливу на регіональному рівні та протистояння США.

У колективній праці С. Аббас та М. Джахангазі «Iran's Foreign Policy towards Lebanon: Success Story of Synergy between Hard and Soft Power» [3] на прикладі Лівану розглянуто інструменти «м'якої» та «жорсткої» сили іранської зовнішньої політики, поєднання яких дозволяє Тегерану закріплювати власний вплив у регіоні Близького Сходу.

Серед вітчизняних дослідників слід відзначити праці В. Кіяниці «Становлення та розвиток ірано-американських відносин» [1] та «Арабський Близький Схід у зовнішній політиці Ісламської республіки Іран» [2]. У цих працях ґрунтовно відображено еволюції відносин Ірану з США, а також з арабськими монархіями Перської затоки, а також охарактеризовано політику Тегерану по відношенню до вищезазначених країн.

Важливим джерелом щодо перспективності ірано-українських відносин є аналітична стаття В. А. Константинові «Іранське роздоріжжя: куди прямувати?» [1], в якій проаналізовано стан розвитку контактів між Україною та Іраном, а також зазначено ті точки дотику, які у майбутньому можуть стати підвалинами налагодження двостороннього співробітництва.

Цінним джерелом є щорічна доповідь К. Кацман «Iran's Foreign and Defense Policies» [14], у якій автор зображує всі аспекти зовнішньої політики Ірану на сучасному етапі, включаючи стратегію, методи, цілі та інструменти зовнішньополітичної діяльності, а також характеризує стан відносин ІРІ з глобальними акторами та всіма регіонами світу.

У праці В. Хаджепур «Anatomy of the Iranian Economy» [15] всебічно розглянуто економічну систему Ісламської республіки, а також ті переваги і недоліки, що характерні для неї.

Доповідь Й. Стеклер «How Iran exports its ideology» [21] аналізує сукупність інструментів «м'якої сили», завдяки яким Тегеран розповсюджує власний вплив та

ідеологічний дискурс не тільки на Близькому Сході, але й у глобальному масштабі в усіх регіонах світу.

У статті Н. Махер «Balancing deterrence: Iran-Israel relations in a turbulent Middle East» [16] досліджено історію ірано-ізраїльських відносин, а також прослідковано процес через який країн з ситуативних союзників перетворилися на непримиренних регіональних супротивників.

Грунтовними є аналітичні праці В. Грін та Т. Пот «China-Iran Relations: A Limited but Enduring Strategic Partnership» [8], а також К. Кім «China-Iran Relations Strategic, Economic, and Diplomatic Aspects in Comparative Perspective» [14], у яких автори аналізують стан ірано-китайських відносин та причини за якими між країнами налагоджено стратегічну співпрацю.

У праці К. Pethiyagoda «India's Pursuit of Strategic and Economic Interests in Iran» [17] досліджено стан ірано-індійських відносин, ті фактори, що зумовлюють спільність інтересів і перешкоди, через які співпраця між країнами наразі є обмежено.

Аналітичні записки з веб-сайт The Iran Primer – одного з найкрупніших електронних джерел по Ірану, який ведуть 50 західних та іранських експертів, допомагають проаналізувати особливості двосторонніх відносин Ірану з РФ [11] та ЄС [10], а також історію розвитку іранської космічної програми [12] та стан іранської економіки у 2021 році [18].

Веб-сайт Arms Control Association є цінним джерелом [23], у якому зібрано повну хронологію розвитку ядерної програми Ірану, а також подій, що пов'язані з переговорним процесом між Тегераном та міжнародною спільнотою щодо укладання ядерної угоди.

В аналітичній доповіді Д. Тернер «Iran Eyes Opportunities in Central Asia» [24] проаналізовано стан взаємовідносин Тегерану з країнами Центральної Азії та ті можливості, які можуть бути реалізовані в умовах зменшення впливу Росії на регіон через війну з Україною.

У працях Р. Нікнамі «Iran and the EU: The Role of Geostrategic Factors in the Post-JCPOA Era» [16] та Р. Алькаро «Europe's Defence of the Iran Nuclear Deal: Less than a Success, More than a Failure» [3] досліджено стан відносин між ЄС та Іраном з акцентом на питання ядерної угоди, вирішення його дасть змогу реалізувати той геостратегічний та економічний потенціал, який існує у двосторонніх відносинах.

Аналітичні праці Х. Атай з Центру іранських досліджень в Анкарі [4] та Дж. Хейран-Нія з Atlantic Council [9] присвячені дослідженню взаємозв'язку між російсько-українською війною та іранською ядерною угодою. Дослідження є цінним джерелом у контексті аналізу міжнародних відносин у трикутнику країни Заходу – Іран – Росія та надають можливість сконструювати майбутню роль України як суб'єкта у цих відносинах.

Дослідження Ж. Кевис «Leveling the Field: Iran's Asymmetric Use of Conventional Military Capabilities» присвячено використанню Іраном асиметричних можливостей у військовій сфері, що включають розвиток програм балістичних та крилатих ракет, БПЛА, використанню малих підводних човнів та ракетних катерів задля військового стримування супротивника у регіоні Близького Сходу [7].

З огляду вищезазначених праць можемо дійти висновку, що питання місяця та ролі Ісламської республіки Іран у міжнародних відносинах на сучасному етапі, а також особливостей його зовнішньої політики має задовільну джерельну базу, представлену як науковими, так і аналітичними працями. Водночас слід відзначити переважну відсутність актуальних об'ємних досліджень, що присвячені ІРІ, у вітчизняних науковців.

Метою цього дослідження є визначення основних особливостей формування зовнішньої політики Ісламської Республіки Іран.

Результати. Іран як геополітичний суб'єкт формувался протягом багатьох століть, займаючи провідне положення у мусульманському світі. Почуття регіональної виключності Ірану сягає часів держави Сефевідів у XVI столітті. Сучасні іранські національні інтереси сформувалися під впливом географічного становища та релігійно-культурних і політичних особливостей країни [19, с. 248].

Власне становлення сучасного Ірану пов'язано зі створенням Ісламської республіки внаслідок революційних подій 1978–1979 рр. та докорінними змінами, що відбулися як у суспільстві, так і зовнішньополітичному становищі країни. При цьому сучасний Іран та його політична культура тісно спирається не тільки на ісламські догмати та принципи але й на тисячолітню історію країни, що сягає ще доісламських часів.

Однак якщо розглядати ті фактори, що найбільш вплинули на формування післяреволюційної зовнішньої політики Ірану, то це, у першу чергу, домінування починаючи з XIX століття західних країн над слабким шахським Іраном, апогеєм чого став переворот 1953 року, коли британські та американські спецслужби скинули прем'єр-міністра М. Мосадика та відновили абсолютну владу шаха. Саме ці події сформували як у майбутньої післяреволюційної еліти, так і у простого народу запит на антиімперіалістичний та антизахідний рух, на засади якого Ісламська республіка й стала після 1979 року.

Після революції 1979 р. в історії країни наступає якісно новий етап – етап незалежної зовнішньої політики, коли Іран з цілком про-західного об'єкта перетворився на суб'єкта міжнародних відносин.

Разом з антиімперіалістичним та антизахідним дискурсом ідеолог та очільник Ісламської республіки – аятолла Хомейні – сформував принцип «не Захід, не Схід» – тобто відкидання як капіталістичного, так і соціалістичного шляху розвитку, а перехід на третій шлях – шлях ісламської модернізації. Новий політичний устрій ґрунтувався на концепції «велаєт-е факіх», що включала активну участь шіїтського духовенства в управлінні державою поряд з цілком республіканськими виборними інститутами.

При цьому варто зазначити, що політичний шіїзм, який став ідеологією Ісламської республіки, перейняв широке коло цілком марксистських і характерних для комуністичних революційних рухів понять та термінів. Так, було перейнято класовий конфлікт у вигляді конфлікту між «гнобителями» та «пригнобленими», чи цілком троцькістський заклик «експорту революції» у країни світу, що трансформувалася у зовнішньополітичну концепцію «експорту ісламської революції» до пригноблених ісламський

країн, та домінував перше десятиліття існування Ісламської республіки Іран. Це було пов'язано з тим, що політичний шіїзм, як і марксизм, відповідав на виклик колоніалізму та домінування імперіалістичних держав [26, с. 109, 114].

Низка криз новоствореної Республіки переформували той геополітичний розклад, що був характерним для Близького Сходу на рубежі 1970–1980-х рр.

Так, відносини з США були зіпсовані після «кризи з заручниками» (1979–1981), коли фанатично налаштовані іранські студенти захопили та утримували представників американського посольства у Тегерані. Новий режим зіткнувся з дипломатичними та економічними санкціями з боку США та їх союзників у регіоні. Активна діяльність шіїтського Ірану щодо «експорту ісламської революції» до інших мусульманських країн знайшла своє вираження у спробі державного перевороту в Бахреїні (1981), створенні шіїтської організації «Хізбалла» у Лівані (1982) та терористичних актах у Лівані та Кувейті (1983). Все це було сприйнято як прямий виклик регіональному статусу-кво та сунітським арабським монархіям Перської затоки та зумовило подальшу міжнародну ізоляцію країни [2, с. 16].

Ключовим викликом для Ісламської революції стала Ірано-іракська війна (1980–1988). Вона була спричинена скоріше прагматичними причинами прагнень Іраку розширити володіння на узбережжі Перської затоки, однак часто подається як приклад протистояння шіїтського та сунітського блоків. Війна внаслідок недооцінки сил з обох сторін призвела до затяжного, переважно позиційного конфлікту з величезними людськими та матеріальними втратами з обох сторін. Франція, США та монархії Перської затоки активно підтримували Ірак, у той час як Іран перебував у відносній ізоляції [26, с. 125]. Єдиною офіційною державою-союзником для Ірану стала Сирія – давній конкурент баасистського Іраку – альянс з якою не припиняється й понині.

Вороже ставлення переважної більшості режимів країн Близького Сходу до Ісламської республіки зумовило орієнтування Ірану у першу чергу на недержавні групи, передусім створені представниками шіїтів. Так, наприклад, Іран організував численні шіїтські рухи у Іраку в зонтичну структуру Верховної ради ісламської революції у Іраку, що мало далекосяжні наслідки. Іран також підтримував ісламістські шіїтські групи у Іраку, Кувейті, Бахреїні, Саудівській Аравії, Лівані та Афганістані [26, с. 122–123].

Війна з Іраком обумовила знаходження підтримки Тегераном у ще одного регіонального конкурента Саддама Хусейна – Ізраїлю. Тель-Авів в період з 1981 по 1983 рік продав Ірану озброєння на суму приблизно у 500 млн доларів. До того ж у 1985 р. «маленький сатана» Ізраїль став посередником між Тегераном та «великим сатаною» – США в угоді «Іран-контрас», за якою до Ірану постачалася зброя в обхід ембарго [16, с. 3].

Патова ситуація внаслідок тяжкого економічного становища та втрат у війні була узгоджена за посередництвом іноземних країн й у 1988 р. між сторонами було підписано перемир'я [2, с. 18].

Результатом війни стало зосередження усієї повноти влади у руках духовенства, укріплення ідеологічної концепції ісламської революції та подальша радикалізація зовнішньої політики [26, с. 126].

Важливими та довгостроковими наслідками війни також стали закріплення союзу Іран-Сирія та налагодження широкої мережі про-іранських шіїтських структур у країнах регіону, що у подальшому зумовило укріплення позицій Ірану на Близькому Сході.

Після закінчення Ірано-іракської війни у 1988 р. та смерті аятоли Хомейні у 1989 р. відбуваються значні зміни внутрішньої та зовнішньої політики держави, що було пов'язано зі зруйнованою внаслідок війни економікою та провалом спроб «експорту революції» в регіоні. Новий рахбар – Алі Хаменеї – продовжив ідеологічний курс аятоли Хомейні, однак у більш прагматичному та гнучкому варіанті, водночас до влади прийшли прагматичні і реформістські кола [26, с. 143].

За часів президенства Х. Рафсанджані (1989–1997) Іран переживав «епоху відновлення», для чого необхідним стало відновлення відносин з зовнішнім світом, що позитивно позначилося би на зміцненні іранської економіки. Подібний виклик зумовив консенсус між реформістськими та консервативними колами іранської еліти щодо подальшої зовнішньополітичної лінії держави, направленої на нормалізацію відносин зі світовими державами. Тегеран почав налагоджувати торгово-економічну співпрацю з КНР та РФ, особливо у сфері військово-промислового комплексу. На регіональному рівні зовнішня політика концентрувалася на стратегії стримування як підтримки національних інтересів та економічного розвитку Ірану після Ірано-іракської війни [6, с. 54, 58].

Співробітництво Ірану та Ізраїлю було дещо подовжено на фоні перехрестя спільних стратегічних інтересів щодо стримування Іраку. Однак закінчення «холодної війни» та поразка Саддама Хусейна у 1991 р. знівелювало дві спільні загрози, що зумовлювали стратегічне партнерство між обома країнами. Починаючи з 1990-х рр. сприйняття загрози для Тегерану почало фокусуватися на США та Ізраїлі. Натомість й Ізраїль з укоріненням мирного процесу з арабськими країнами прийшов до висновку, що єдиною країною з наступальними можливостями у регіоні залишається Іран і це є загрозою [16, с. 4].

Президент М. Хатамі (1997–2005) продовжив курс Рафсанджані на вихід країни з міжнародної ізоляції, запропонувавши концепцію «діалогу між цивілізаціями». Ця політика допомогла значно покращити відносини Ірану з країнами Європи та Азії. Політика нормалізації відносин з країнами Перської затоки призвела до поліпшення відносин між Іраном та арабськими монархіями. Так, були відновлені відносини з Саудівською Аравією, а у 2001 р. між країнами навіть підписано пакт про безпеку [6, с. 55–56].

Водночас спроби Хатамі налагодити відносини та зблизитися з країнами Заходу, а особливо з США, за межами економічних та культурних контактів не досягли успіху, що пов'язано як з небажанням Заходу, так і з протидією цьому з боку консервативних кіл на чолі з верховним лідером. Консерватори в особі верховного лідера бачать, що безпека Ірану повинна стояти вище за будь-який економічний розвиток, чого домагаються прагматики та реформісти. Верховний лідер Хомейні підірвав спроби встановити зв'язки зі США, продовжуючи підтримувати ісламістські радикальні угруповання в інших мусульманських країнах, таких як «Хізбалла» в Лівані та ХАМАС у Газі. Більше того,

якщо Хатамі прагнув діалогу зі США, то Хаменеї вважав діалог з Америкою ще шкідливішим, ніж встановлення зв'язків із цією країною. В результаті, хоча з 1997 р. іранська зовнішня політика змінилася за своєю спрямованістю та інструментами, її зміст (ісламізм, антиамериканізм, антиізраїльськість та незалежність) залишився багато в чому колишнім [6, с. 56–57].

У 1998 р. під час інциденту у Мазарі-Шарифі в Афганістані, коли таліби спричинили різну місцевого шіїтського населення, та захопили іранське посольство з дипломатами, Хатамі вдалося не допустити вторгнення іранських сил до Афганістану, а врегулювати ситуацію за допомогою міжнародного посередництва. Однак Іран зосередився на підтримці анти-талібанського Північного альянсу у Афганістані [5].

У 1990-ті роки Іран у своїй регіональній діяльності був обмежений ворожими режимами баасистського Іраку та талібанського Афганістану. Після терактів 11 вересня іранська еліта зорієнтувалася на неофіційну співпрацю з США проти своїх регіональних супротивників. Після вторгнення США спочатку до Афганістану у 2001 р., а згодом до Іраку у 2003 р. ці дві загрози були знівельовані, тим самим надавши Тегерану можливість розгорнути активну діяльність у регіоні задля встановлення свого регіонального лідерства. Водночас віднесення Ірану до «осі зла» у 2003 р. Президентом США Дж. Бушем-молодшим змусило згорнути той невеликий об'єм співпраці, що було налагоджено між Іраном та США у Афганістані та посилило конфронтацію [6, с. 57–58].

Відтепер свою діяльність Іран спрямував на протидію «великому сатані» – Сполученим Штатам та «маленькому сатані» – Ізраїлю, який долучився до мирного урегулювання відносин з арабськими країнами та тим самим втратив привабливість у якості вимушеного союзника проти спільного ворога – арабських монархій Перської затоки.

У післясадамівську епоху домінування на політичній арені Іраку перейшло до численного шіїтського населення. Розширення контактів Ірану з шіїтськими організаціями Іраку та інших країн регіону суттєво стурбувало арабські монархії. Так, у 2004 р. король Йорданії Абдулла прокоментував посилення Ірану як створення «шіїтського півмісяця» – дуги від Перської затоки до Лівану. Це було обумовлено тим фактом, що шіїти складають близько 60% всього населення країн Перської затоки [26, с. 171].

Наростання ідей антизахідної зовнішньої політики серед еліт, а також економічні проблеми призвели до обрання у 2005 році президентом консерватора М. Ахмадінежада. За його каденції було розгорнуто активну зовнішню політику, що мала два вектори: об'єднання мусульманських країн на фоні антиізраїльської риторики та налагодження тісних контактів з країнами Африки та Латинської Америки на основі антизахідного та антиамериканського дискурсу [6, с. 65].

На відміну від політики адміністрації Хатамі, яка пішла на поступки Західним країнам та знизила темпи розвитку ядерної програми, що не допомогло уникнути санкцій, Ахмадінежада, навпаки, значно збільшив об'єм збагачення урану та розвиток ядерних технологій [6, с. 63].

На фоні активного розвитку іранської ядерної програми, а також регіональної діяльності Тегерану відбулося

зближення арабських країн Перської затоки з Ізраїлем та США. У період з 2006 до 2010 року на Іран було накладено 4 пакети міжнародних санкцій ООН.

Події Арабської весни призвели до значних змін у регіоні. Іран вітав прихід до влади ісламських режимів, вважаючи це продовженням «ісламського пробудження» та можливістю збільшити свій вплив у регіоні.

Однак початок конфлікту у Сирії – давньому союзнику Ірану – дещо скорегували позицію Тегерану. Діяльність Ісламської республіки продемонструвала, що Сирія залишається найважливішим компонентом політики Ірану, направленої на досягнення домінування на Близькому Сході.

Суперечливі ролі Ірану в бахрейнській та сирійській революції відбивали його плани. У Бахреїні він використав інструмент мобілізації шіїтів для повалення монархічної системи Бахрейну під виглядом свободи та прав людини як принципів народної революції. І коли сирійський народ виборював ті самі принципи, іранський режим назвав їхню революцію західною змовою, покликаною завдати шкоди «осі спротиву» [6, с. 68].

Конфлікт у Сирії став визначним для Ірану з часів ірано-іракської війни. При цьому задіяння значних сил та ресурсів було спричинено не загрозою безпосередній безпеці Ірану (як у Іраку проти ІДІЛ), а збереженні свого союзника при владі. Підтвердженням виключності стало використання не тільки традиційної підтримки місцевих про-іранських сил консульською радниками та постачанням озброєння, а й повноцінне втручання з використанням сухопутних сил КВІР. При цьому Тегеран не тільки зміг досягнути основу ціль своєї інтервенції, а саме збереження при владі режиму Б. Асада, але й зберіг та укріпити сухопутний міст з Ліваном для підтримки Хезболли, що є елементом того самого «шіїтського півмісяця». До того ж іранські сили (КВІР та Аль-Кудс) набули значного бойового досвіду в тому числі щодо кооперування з про-іранськими проксі-силами. Тобто Сирія стала свого роду випробувальним полігоном для іранських збройних сил та значно підсилила геополітичні позиції Тегерану у регіоні [22, с. 97].

Розгортання ІДІЛ на території Іраку у 2014 році несло значну небезпеку Ірану через наближеність конфлікту до кордонів та дестабілізацію Іраку. Ця загроза стала причиною втручання Тегерану у Ірак. При цьому Іран віддав перевагу діяти через парасолькові структури місцевих про-іранських сил. Дані дії допомогли не тільки зберегти Іраку статусі-кво, але й мобілізувати шіїтів по всьому регіону під головуванням Тегерану. До того ж вбудовування про-іранських загонів у політичну структуру Іраку ще більш зміцнило позиції Тегерану у країні. А роль борця з ІДІЛ значного покращило престиж Ірану у регіоні [22, с. 130].

Хоча Іран спочатку не зосереджував увагу на Ємені, успіхи місцевих шіїтських формувань – хуситів – активізували обмежену допомогу Тегерану, особливо після 2016 р., коли в Ємен відбулося вторгнення Коаліції арабських монархій. Ємен є важливою геостратегічною точкою як для стримування Саудівської Аравії, так і для транспортно-логістичних шляхів з Індійського океану до Середземного моря, що і обумовлює ірано-хуситські контакти [13, с. 29].

Прихід до влади реформістських кіл на чолі з Х. Рухані в 2013 році та активізація переговорного процесу призвели до заключення проміжної угоди у 2013 р. та Спільного всеохоплюючого плану дій у 2015 році – так званої «ядерної угоди», завдяки чому вдалося в обмін на мирний характер ядерної програми Ірану досягти часткового зняття міжнародних санкцій та відновлення економіки. Однак вихід США з СПВД у 2018 році, поновлення санкцій та пов'язані з цим проблеми у економіці, політика «максимального тиску» Д. Трампа укупі з загостренням боротьби з регіональними супротивниками призвели до зміцнення позицій консервативних кіл у країні та обрання у 2021 році новим президентом Е. Раїсі.

Висновок. Отже у процесі становлення Ісламської Республіки Іран у системі міжнародних відносин можемо виділити такі етапи:

- 1979–1989 рр. – зміна режиму та радикальні перетворення у внутрішній та зовнішній політиці, наслідування концепції «експорту ісламської революції» у треті країни, погіршення економічного та міжнародного становища країни, майже повна міжнародна ізоляція;
- 1989–2005 рр. – домінування у владі реформаторів: лібералізація економічного та політичного життя країни, відхід від радикалізму у зовнішніх відносинах, спроби поліпшення зв'язків з країнами Заходу, нормалізація відносин з сусідами;
- 2005–2013 рр. – домінування консерваторів: загострення відносин із Заходом та суперниками у регіоні (арабські монархії та Ізраїль), активне впровадження ядерної програми, значне погіршення економічних позицій внаслідок міжнародних санкцій;
- 2013–2021 рр. – повернення до влади реформаторського крила: нормалізація відносин з країнами регіону, тимчасове поліпшення відносин із міжнародним співтовариством, зняття міжнародних санкцій, економічне зростання та зміцнення позиції у регіоні. Однак ця ситуація внаслідок низки факторів швидко змінилася на протилежну: відбулося загострення відносин з США та їх союзниками після 2018 р., посилилась боротьба за регіональне лідерство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кіяниця В. В. Становлення та розвиток ірано-американських відносин. *International Relations, Part «Political Sciences»*. 2021. 33 с.
2. Кіяниця В. Арабський Близький Схід у зовнішній політиці Ісламської республіки Іран. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка*. 2021. Т. 54. № 2. С. 15–20.
3. Abbas S. Q., Jahangaiz M. Iran's Foreign Policy towards Lebanon: Success Story of Synergy between Hard and Soft Power. *Journal of Research in Social Sciences. Islamabad*. 2020. Vol. 8. No. 2. P. 116–134.
4. Atay H. How Has Russia Used the Iranian Nuclear Crisis to Achieve Its Goals in Ukraine? // IRAM. 2022. URL: <https://iramcenter.org/en/how-has-russia-used-the-iranian-nuclear-crisis-to-achieve-its-goals-in-ukraine/>
5. Aman F. Iran-Taliban growing ties: What's different this time? // Atlantic Council. 2021. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/iran-taliban-growing-ties-whats-different-this-time/>
6. Aldosari N. Foreign Policy from Khatami to Ahmadinejad There is One Foreign Policy in Iran, which is Khamenei's Foreign Policy. *World Journal of Social Science Research*. 2015. Vol. 2 (1). P. 47–72. URL: https://www.researchgate.net/publication/310743384_Foreign_Policy_from_Khatami_to_Ahmadinejad_There_is_One_Foreign_Policy_in_Iran_which_is_Khamenei's_Foreign_Policy
7. Brookers P. Iran's Extensive Cruise missile Program Requires U.S. Action. Center for National Defense. 2020. URL: <https://www.heritage.org/sites/default/files/2020-01/BG3460.pdf>
8. Green W. Roth T. China-Iran Relations: A Limited but Enduring Strategic Partnership. U.S.–China Economic and Security Review Commission. 2021. URL: https://www.uscc.gov/sites/default/files/2021-06/China-Iran_Relations.pdf
9. Hassan L. What Is the Fatemiyoun Brigade and Why Does It Make the Taliban Nervous? // Frontline. July 20, 2021. URL: <https://www.pbs.org/wgbh/frontline/article/what-is-the-fatemiyoun-brigade-and-why-does-it-make-the-taliban-nervous/>
10. Fathollah-Nejad M. The Geopolitical Roots of Iran's Economic Crisis // Carnegie. 2020. URL: <https://carnegieendowment.org/sada/83350>
11. Iran and Russia // The Iran Primer. 2015. URL: <https://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-russia>
12. Iran, Saudi Arabia hold fifth round of talks in Baghdad. Aljazeera. April 23, 2022. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2022/4/23/iran-and-saudi-arabia-hold-stalled-5th-round-of-talks-in-baghdad>
13. Iran's Playbook: Deconstructing Tehran's Regional Strategy // The Soufan Center. 2019. URL: <https://thesoufancenter.org/wp-content/uploads/2019/06/Iran%E2%80%99s-Playbook-Deconstructing-Tehran%E2%80%99s-Regional-Strategy-by-The-Soufan-Center.pdf>
14. Katzman K. Iran's Foreign and Defense Policies. 2021. URL: <https://fas.org/sgp/crs/mideast/R44017.pdf>
15. Khajehpour B. Anatomy of the Iranian Economy. The Swedish Institute of International Affairs. 2020. URL: <https://www.ui.se/globalassets/butiken/ui-paper/2020/ui-paper-no.-6-2020.pdf>
16. Maher N. Balancing deterrence: Iran-Israel relations in a turbulent Middle East. *Review of Economics and Political Science*. 2020. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/REPS-06-2019-0085/full/pdf?title=balancing-deterrence-iran-israel-relations-in-a-turbulent-middle-east>
17. Pethiyagoda K. India's Pursuit of Strategic and Economic Interests in Iran. *Brookings Institution*. 2018. 35 p.
18. Rome H. Iran in 2021: The Economy // The Iran Primer. URL: <https://iranprimer.usip.org/blog/2021/dec/15/iran-2021-economy>
19. Raouf H. Iranian quest for regional hegemony: motivations, strategies and constrains. *Review of Economics and Political Science*. 2019. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/REPS-02-2019-0017/full/pdf?title=iranian-quest-for-regional-hegemony-motivations-strategies-and-constrains>
20. Schneider T. The Fatemiyoun Division // The Middle East Institute. 2018. URL: https://www.mei.edu/sites/default/files/2018-11/PP11_Schneider.pdf
21. Steckler J. How Iran exports its ideology // United against nuclear Iran. 2022. URL: <https://www.unitedagainstnucleariran.org>

com/sites/default/files/expansion/Iran%27s%20Ideological%20Expansion%20Final%20Report_05162022_JC_JMB_CMJ_JC_clean.pdf

22. Tabatabai A., Chandler N., Frederick B., Kavanagh J. Iran's Military Interventions Patterns, Drivers, and Signposts. RAND Corporation. 2021. 202 p. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA444-2.html

23. Timeline of Nuclear Diplomacy With Iran // Arms Control Association. 2022. URL: <https://www.armscontrol.org/factsheets/Timeline-of-Nuclear-Diplomacy-With-Iran>

24. Turner D. Iran Eyes Opportunities in Central Asia // New Lines Institute for Strategy and Policy. 2022. URL: <https://newlinesinstitute.org/governance/iran-eyes-opportunities-in-central-asia/>

25. Tabatabai A. Escalation with Iran Outcomes and Implications for U.S. Interests and Regional Stability // RAND Corporation. 2020. URL: <https://www.rand.org/pubs/testimonies/CT522.html>

26. Uzun E. «The Axis of resistance»: the role of religion in Iranian Foreign Policy. Subanci University. 2018. 360 p. URL: https://research.sabanciuniv.edu/id/eprint/36771/1/10209664_EzgiUzun.pdf

REFERENCES

Aldosari, N. "Foreign Policy from Khatami to Ahmadinejad There is One Foreign Policy in Iran, which is Khamenei's Foreign Policy". World Journal of Social Science Research. 2015. https://www.researchgate.net/publication/310743384_Foreign_Policy_from_Khatami_to_Ahmadinejad_There_is_One_Foreign_Policy_in_Iran_which_is_Khamenei's_Foreign_Policy

Aman, F. "Iran-Taliban growing ties: What's different this time?" Atlantic Council. 2021. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/iran-taliban-growing-ties-whats-different-this-time/>

Atay, H. "How Has Russia Used the Iranian Nuclear Crisis to Achieve Its Goals in Ukraine?" IRAM. 2022. <https://iramcenter.org/en/how-has-russia-used-the-iranian-nuclear-crisis-to-achieve-its-goals-in-ukraine/>

Brookers, P. "Iran's Extensive Cruise missile Program Requires U.S. Action". Center for National Defense. 2020. <https://www.heritage.org/sites/default/files/2020-01/BG3460.pdf>

Fathollah-Nejad, M. "The Geopolitical Roots of Iran's Economic Crisis". Carnegie. 2020. <https://carnegieendowment.org/sada/83350>

Green, W. Roth T. "China-Iran Relations: A Limited but Enduring Strategic Partnership". U.S.-China Economic and Security Review Commission. 2021. https://www.uscc.gov/sites/default/files/2021-06/China-Iran_Relations.pdf

"Hard and Soft Power". *Journal of Research in Social Sciences. Islamabad*, vol. 8, no. 2 (2020): 116-134.

Hassan, L. "What Is the Fatemiyoun Brigade and Why Does It Make the Taliban Nervous?" Frontline. July 20, 2021. <https://www.pbs.org/wgbh/frontline/article/what-is-the-fatemiyoun-brigade-and-why-does-it-make-the-taliban-nervous/>

"Iran and Russia". The Iran Primer. 2015. <https://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-russia>

"Iran, Saudi Arabia hold fifth round of talks in Baghdad". Aljazeera. April 23, 2022. <https://www.aljazeera.com/news/2022/4/23/iran-and-saudi-arabia-hold-stalled-5th-round-of-talks-in-baghdad>

"Iran's Playbook: Deconstructing Tehran's Regional Strategy". The Soufan Center. 2019. <https://thesoufancenter.org/wp-content/uploads/2019/06/Iran%E2%80%99s-Playbook-Deconstructing-Tehran%E2%80%99s-Regional-Strategy-by-The-Soufan-Center.pdf>

Katzman, K. "Iran's Foreign and Defense Policies". 2021. <https://fas.org/sgp/crs/mideast/R44017.pdf>

Khajehpour, B. "Anatomy of the Iranian Economy". The Swedish Institute of International Affairs. 2020. <https://www.ui.se/globalassets/butiken/ui-paper/2020/ui-paper-no.-6-2020.pdf>

Kiianytsia, V. "Arabskyi Blyzkyi Skhid u zovnishnii politytsi Islamskoi respubliki Iran" [The Arab Middle East in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran]. *Visnyk KNU im. T. Shevchenka*, vol. 54, no. 2 (2021): 15-20.

Kiianytsia, V. V. "Stanovlennia ta rozvytok irano-amerykanskykh vidnosyn" [Formation and Development of Iranian-American Relations]. In *International Relations, Part «Political Sciences»*, 2021.

Maher, N. "Balancing deterrence: Iran-Israel relations in a turbulent Middle East". Review of Economics and Political Science. 2020. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/REPS-06-2019-0085/full/pdf?title=balancing-deterrence-iran-israel-relations-in-a-turbulent-middle-east>

Pethiyagoda, K. *India's Pursuit of Strategic and Economic Interests in Iran*. Brookings Institution, 2018.

Raouf, H. "Iranian quest for regional hegemony: motivations, strategies and constraints". Review of Economics and Political Science. 2019. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/REPS-02-2019-0017/full/pdf?title=iranian-quest-for-regional-hegemony-motivations-strategies-and-constraints>

Rome, H. "Iran in 2021: The Economy". The Iran Primer. <https://iranprimer.usip.org/blog/2021/dec/15/iran-2021-economy>

Schneider, T. "The Fatemiyoun Division". The Middle East Institute. 2018. https://www.mei.edu/sites/default/files/2018-11/PP11_Schneider.pdf

Steckler, J. "How Iran exports its ideology". United against nuclear Iran. 2022. https://www.unitedagainstanucleariran.com/sites/default/files/expansion/Iran%27s%20Ideological%20Expansion%20Final%20Report_05162022_JC_JMB_CMJ_JC_clean.pdf

"Timeline of Nuclear Diplomacy With Iran". Arms Control Association. 2022. <https://www.armscontrol.org/factsheets/Timeline-of-Nuclear-Diplomacy-With-Iran>

Tabatabai, A. "Escalation with Iran Outcomes and Implications for U.S. Interests and Regional Stability". RAND Corporation. 2020. <https://www.rand.org/pubs/testimonies/CT522.html>

Tabatabai, A. et al. "Iran's Military Interventions Patterns, Drivers, and Signposts". RAND Corporation. 2021. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA444-2.html

Turner, D. "Iran Eyes Opportunities in Central Asia". New Lines Institute for Strategy and Policy. 2022. <https://newlinesinstitute.org/governance/iran-eyes-opportunities-in-central-asia/>

Uzun, E. «The Axis of resistance»: the role of religion in Iranian Foreign Policy". Subanci University. 2018. https://research.sabanciuniv.edu/id/eprint/36771/1/10209664_EzgiUzun.pdf

Стаття надійшла до редакції 09.05.2022 р.